

УДК 340.115.4

Ольга Колич

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”
канд. юрид. наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
kolycholha@i.ua

Юрій Сесюк

адвокат АО “Чаша правосуддя”
e-mail: Lf08@ukr.net

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ: СОЦІОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

<http://doi.org/10.23939/law2020.25.054>

© Колич О., Сесюк Ю., 2020

Проаналізовано підходи до розуміння юридичного конфлікту в історичній ретроспективі та у сучасних наукових дослідженнях. Розглянуто правовий конфлікт як явище, об'єктивно притаманне для кожного суспільства. Визначено особливості соціального та правового конфлікту. Розкрито відмінності між категоріями “суперечність” та “конфлікт”. З'ясовано ознаки соціального конфлікту та юридичного конфлікту. Охарактеризовано стадії правового конфлікту: передконфліктну стадію; стадію виникнення правових відносин; стадію розвитку конфлікту; стадію розв'язання конфлікту, післяконфліктну стадію.

Ключові слова: соціальний конфлікт, юридичний конфлікт, ознаки конфлікту, стадії розвитку конфлікту.

Постановка проблеми. Реалії життя людини як соціального феномену передбачають наявність безлічі суспільних взаємодій, у які включений індивід. Протягом життя людина намагається самовизначитись і самоутвердитись, перебуваючи при цьому у центрі суспільних процесів. Такі процеси пронизані протиріччями та суперечностями, досить часто суб'єкти суспільних відносин протидіють один одному в процесі досягнення своїх антагоністичних цілей. Загалом особа є учасником конфліктів усіх рівнів. Проте, як складова конфлікту, людина не є сталою одиницею, оскільки кожна особа є індивідуальністю, яка у проблемних ситуаціях поводить себе унікально та своєрідно. Отже, потребує подальшого вивчення соціальний аспект правових конфліктів, дослідження їхньої соціальної природи та структури, причин та умов виникнення, способів попередження та розв'язання конфліктів.

Мета статті – здійснити соціологічно-правовий аналіз поняття та ознак юридичного конфлікту як явища, яке акумулює у собі проблеми соціального та правового характеру.

Аналіз дослідження проблеми. Над дослідженням правового конфлікту працювала значна кількість науковців, серед яких С. Бобровник, О. Джужа, В. Жеребін, І. Настасяк, В. Кудрявцев, Ю. Пісна, Ю. Тихомиров та інші. Проте постійна динаміка суспільних відносин зумовлює потребу подальшого соціологічно-правового вивчення проблематики юридичного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Протиріччя, які виникають у процесі життєдіяльності, спілкування, взаємодії індивідів, присутні у всіх сферах суспільного життя. Тому дослідженням категорії “конфлікт” займаються психологи, педагоги, соціологи, філософи, юристи тощо. Мають місце конфлікти і у правовій сфері. Аби зрозуміти сутність та природу юридичних конфліктів, їхні причини, способи запобігання та конструктивного вирішення, потрібно комплексно розглянути сутність соціального конфлікту.

Проблематика конфлікту хвилювала мислителів та науковців з давніх часів. У Давньому Китаї розглядали конфлікт як джерело розвитку суспільства та природи. Античні мислителі цікавилися природою суперечностей та протилежностей. Сучасні конфліктологічні теорії розроблені у XIX–XX столітті. А. Сміт вважав конфлікт рушійною силою розвитку суспільства. Р. Дарендорф розробив теорію так званої “конфліктної моделі суспільства”, відповідно до якої кожне суспільство перебуває у постійному стані змін, відтак завжди інсують певні елементи незгоди, що неминуче призводять до конфліктів; елементи суспільства сприяють його інтеграції та зміні; у кожному суспільстві існує насильство одних членів суспільства або їх груп над іншими, які, своєю чергою, боротимуться проти свого пригноблення. Р. Дарендорф дослідив причини конфліктів й етапи їх розвитку, в основу чого поклав конфлікт інтересів. Мислитель відштовхувався від того, що соціальна нерівність та породжені нею суперечності створюють соціальну напругу та конфліктні ситуації. Інтереси суб’єктів безпосередньо впливають на формування конфлікту, тому, щоб зрозуміти його природу, потрібно передусім зрозуміти природу інтересу і способи усвідомлення суб’єктом конфлікту [4, с. 140].

Марксистичні вважали джерелом конфлікту соціальну нерівність, і вважали його причиною класової боротьби. М. Вебер, Г. Гумплович, Г. Зіммер розглядали конфлікт як неминуче явище у суспільстві та стимулятор соціального розвитку. Конфлікт як норма соціальних відносин розглядався в роботах Л. Козера, К. Боулдинга, Дж. Бернарда та ін. Їхня головна ідея полягала в тому, що кардинальні проблеми суспільного порядку і забезпечення сталості соціальної системи не виключають, а навпаки, допускають визнання соціальних позитивних наслідків. Так, до позитивних наслідків Л. Козер зараховує: розрядку напруження між антагоністами і відновлення їхніх взаємовідносин; стимулювання і збудження соціальних змін; створення і конструювання соціального об’єднання і т. ін. [3, с. 100]. Л. Козер під соціальним конфліктом розумів змагання за цінності та претендування на певний статус, ресурси, владу. Розробив теорію позитивно-функціонального конфлікту.

К. Боулдинг розробив загальну теорію конфлікту та вважав можливим, і навіть необхідним, регулювання соціальних конфліктів.

Біологічні тенденції характерні для конфліктологічних теорій П. Лілієнфельда, О. Конта, Г. Спенсера, А. Шефле, які вбачали джерело конфліктів у боротьбі за існування. У. Беджгот та Л. Гумплович досліджували особливості міжвидової боротьби, природного відбору та боротьби за існування як фактори розвитку суспільства та першопричини конфліктів. Г. Лебон, У. Мак-Дугол, З. Фрейд розробили психологічні теорії конфлікту.

В історії філософської думки мислителі не завжди однозначно висловлювалися щодо ролі та значення конфлікту для кожної окремої особи та для суспільства загалом. Підкреслюючи деструктивну роль конфлікту, слід зазначити, що будь-які протиріччя, зіткнення різних інтересів та цілей, прагнень та реалій порушують стабільність та гармонію системи (і окремої особи, і суспільства), ведуть до дестабілізації, хаосу. З іншого боку, зіткнення позицій можна розглядати як конструктивні зрушення, що є запорукою розвитку людини та суспільства [6, с. 166].

Сучасні соціологічні теорії конфлікту інтерпретують його як форму соціальної взаємодії. Як зазначає С. Бобровник, соціальність права, його націленість на забезпечення комунікативної взаємодії суб'єктів і є основними причинами конфліктності правової сфери [1, с. 26].

Для соціального простору конфлікт є об'єктивно притаманним явищем. Інтереси учасників суспільних відносин є доволі різновекторними, що стає основою прояву конфліктів у всіх сферах життя суспільства. Майже кожен соціальний конфлікт можна вважати правовим, оскільки превалююча більшість суспільних відносин обумовлена впливом права. Питання щодо визначення юридичного конфлікту слід звести до наявності у ньому критерію, який би відрізняв його від усієї сукупності протиріч у соціумі. Такою ознакою є особливий правовий характер конфлікту, опосередкування протиріччя феноменами правової сфери. Тобто, якщо під конфліктом розуміють зіткнення, протиборство сторін, яке спричинено протилежними потребами, цінностями, інтересами, то у правовому конфлікті таке зіткнення пов'язано із правовими нормами та правовими відносинами, їхніми юридично значущими станами або діями.

О. Джужа під соціальним конфліктом розуміє найрізноманітніші форми протидії суб'єктів суспільних відносин стосовно перерозподілу або збереження системи споживання життєво важливих ресурсів. Під ресурсами розуміють матеріальні та духовні цінності, зокрема й самі форми відносин і систему соціальних позицій тощо [7]. Якщо хоча б один із суб'єктів взаємодії обирає такі форми протидії, які врегульовані чинним законодавством, а результатом взаємодії є певні юридичні наслідки, такий конфлікт набуває ознак правового.

Правовий конфлікт є найцивілізованішою формою вирішення соціальних протиріч, оскільки для нього встановлена чітка та логічно аргументована процедура. Вирішення правового конфлікту санкціоноване та формалізоване внутрішнім законодавством або міжнародним правом.

У сучасній юридичній літературі відсутня єдина дефініція поняття "юридичний конфлікт". Ю. Тихомиров виділяє вузьке та широке розуміння цього поняття. У вузькому розумінні юридичний конфлікт – це об'єктивно існуючі протиріччя між двома або кількома правовими нормами, що належать до єдиного предмета правового регулювання [8, с. 230–234]. Автор, по суті, ототожнює вузьке розуміння юридичного конфлікту із поняттям правової колізії. У широкому розумінні Ю. Тихомиров під юридичним конфліктом визначає протиріччя між чинними правовими нормами, актами та наявними інстанціями [8, с. 230–234]. Отже, науковець акцентує на колізії у юридичних конфліктах. На нашу думку, такий підхід є неповним, оскільки не враховує соціальних факторів, які неминуче присутні у конфліктах, а обмеження розуміння юридичних конфліктів суто протиріччями між правовими нормами, актами та інстанціями суттєво звужують коло правових конфліктів. Стосовно цього Г. Клімова зазначає, що юридичний конфлікт – це суперечність не між правовими нормами, актами та інститутами, а між людьми у зв'язку із застосуванням, порушенням чи тлумаченням правових норм. Конфлікт відбувається не між текстами актів, а між людьми; або ж конфлікт може бути породжений суперечностями між нормою права і правозастосовною практикою [3, с. 103].

В. Кудрявцев під юридичним конфліктом розуміє будь-який конфлікт, у якому спір так чи інакше пов'язаний із правовими відносинами сторін (їхніми юридично значущими діями або станами) і, як наслідок, суб'єкти, або мотивація їх поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне юридичні наслідки [5, с. 100–115].

В. Жеребін визначає правовий конфлікт як протистояння його учасників, що переходить у протилежні дії та вчинки [2, с. 55–56].

Як зазначає Г. Клімова, найчастіше конфлікт розглядається через суперечність як найбільш загальне поняття, і насамперед через соціальну суперечність. Разом з тим, суперечність і конфлікт – далеко не одне й те саме. Не будь-яка суперечність інтересів і цілей приводить до конфлікту між суб'єктами. Не завжди розвиток суперечності перетворюється в конфлікт. Для виникнення конфлікту необхідно, щоб індивіди, які конкурують за що-небудь, або їхні соціальні групи, по-перше, усвідомили протилежність своїх інтересів і цілей; по-друге, почали активно протидіяти супернику.

Тільки та суперечність, що реалізується в активній протидії один одному двох чи більше особистостей, груп, партій, країн і тому подібне, стає першоосновою і джерелом соціального конфлікту [3, с. 101]. Отож хоча наявність суперечностей може стати причиною конфлікту, ці категорії не тотожні. Об'єктивне існування суперечностей ще не передбачає наявності конфліктної ситуації. У випадку суперечності суб'єкти можуть її взагалі не усвідомлювати, тоді як у конфлікті суб'єкт не тільки розуміє суперечність, але і чинить певні дії для відстоювання своїх інтересів, які викликають протидію опонента. Усвідомлений конфлікт отримує матеріальну форму у вигляді конкретних дій суб'єктів соціальної взаємодії.

Соціальний конфлікт виникає у випадку крайнього загострення соціальних суперечностей, і характеризується зіткненням сторін, якими можуть бути індивіди, соціальні групи, нації, держава, соціальні інститути тощо. Сторони соціального конфлікту переслідують різні інтереси та цілі, тенденції розвитку. Такий конфлікт виникає у зв'язку із наявністю соціальної проблеми, яка потребує вирішення. Юридичний конфлікт – це різновид соціального конфлікту, для якого завжди необхідні дві сторони, які, стикаючись, взаємодіють. У разі такої взаємодії дії сторін спрямовані на досягнення взаємовиключних цілей і зіштовхуються [3, с. 102].

Соціальний конфлікт можна охарактеризувати так: 1) наявність конфлікту порушує інтереси суб'єктів; 2) у конфлікті завжди беруть участь дві і більше сторони, одна з яких, зазвичай, займає домінуючу позицію; 3) соціальне протиріччя є передумовою виникнення конфліктів; 4) конфлікт може мати позитивні або негативні наслідки для суспільства (бути деструктивним або конструктивним); 5) конфлікт характеризується наявністю суб'єктивної та об'єктивної сторони. Об'єктивною стороною конфлікту є соціальне протиріччя, а суб'єктивною – поведінка суб'єктів; 6) фоновими характеристиками конфліктної взаємодії є наявність негативних емоцій та почуттів суб'єктів конфлікту стосовно один одного.

Правовий конфлікт характеризується певними ознаками, які відмежовують його від інших видів конфліктів, а саме:

- правовий конфлікт виявляється в юридичній сфері;
- він тягне певні правові наслідки для учасників суспільних відносин;
- заснований на протиріччі, яке не подолане;
- це вища фаза розвитку протиріччя;
- передбачає двосторонній взаємозв'язок між суб'єктами;
- спричиняє порушення чи перешкоди у реалізації суб'єктивного інтересу;
- має деструктивний характер для правової сфери;
- може стати причиною кризи для суспільних відносин;
- певною мірою є позитивним, оскільки підштовхує суспільні відносини до розвитку [1, с. 30].

Доцільно виділити п'ять стадій розвитку конфлікту: передконфліктна стадія; стадія виникнення правових відносин; стадія розвитку конфлікту; стадія розв'язання конфлікту, післяконфліктна стадія. Слід зауважити, що зазначена динаміка конфлікту не є універсальною для кожного із них. Зокрема, правовідносини між сторонами конфлікту могли мати місце ще до виникнення конфліктної ситуації. У складних конфліктах можливе багаторазове повторення тих чи інших стадій.

На передконфліктній стадії виникає сама конфліктна ситуація, яка провокується одним чи кількома учасниками. За умови усвідомлення об'єктивної суперечливої ситуації (об'єктивний фактор) суб'єктом конфлікту (суб'єктивний фактор), і вчинення суб'єктом конкретних дій, спрямованих на відстоювання своїх інтересів, суперечність переростає у конфлікт. На цій стадії відбувається усвідомлення причин конфлікту суб'єктом; особа прагне відстояти свої інтереси у проблемній ситуації, і вдається до конкретних дій. На цьому етапі можливі два варіанти розвитку подій: вирішення проблеми безконфліктним способом, тобто інформування опонента, переконання, роз'яснення, тощо, або ж подальший розвиток конфліктної ситуації.

Наступна стадія – виникнення правових відносин. Конфлікт стає очевидним для усіх учасників, а конфронтація відкритою та відомою для третіх осіб. Протистояння набуває юридичного оформлення (наприклад, подано позов).

На стадії розвитку конфлікту справу розглядає юридична інстанція. Як правило, це найбільш тривала стадія, яка пов'язана із попереднім розслідуванням, пред'явленням обвинувачення, процесуальним розглядом справи тощо. На цій стадії можливе примирення сторін та пошук компромісу, або ж подальша ескалація. Ескалація конфлікту веде до його загострення та масштабу, мобілізується потенціал сторін, який спрямовується на перемогу. У такому випадку сторони намагаються створити негативний образ опонента, демонструють силу, можливе застосування насилля (фізичного, політичного, економічного, морального, психологічного тощо). Конфлікт поглиблюється та розширюється.

Фінальна стадія – розв'язання конфлікту, на якій відбувається підготовка та видання правового (правозастосовчого) акта, яким конфлікт завершується. Проте наявність такого акта і поступове згасання протистояння далеко не завжди означає припинення конфлікту. Досить часто після цієї стадії настає післяконфліктна стадія.

Післяконфліктна стадія спрямована на ліквідацію усіх напружень між сторонами, нормалізацію відносин між ними. На цій стадії можливі декілька варіантів розвитку події. Перший із них – сторони усвідомлюють можливість подальшого розвитку конструктивних відносин. Друга – часткова нормалізація відносин, коли учасники конфлікту переосмислюють свою роль та роль опонента у протистоянні та його результати. Негативні наслідки конфлікту (і матеріальні, і моральні) досить часто перешкоджають повній нормалізації відносин між сторонами. Можливий і третій варіант – так званий післяконфліктний синдром, який пов'язаний із несприятливим збігом обставин і перешкоджає відновленню нормальних та стабільних відносин між сторонами.

Загалом, розв'язання правового конфлікту не завжди означає закінчення протистояння та не дає гарантій від рецидивів протистояння. Якщо проблема із джерелом конфлікту не вирішена, він може виникнути знову.

Висновки. Інтерес до проблематики конфлікту простежується з давніх часів. Сучасні конфліктологічні теорії трактують конфлікт як форму соціальної взаємодії. Конфлікт є об'єктивно притаманним явищем для суспільства. З огляду на стрімке щораз більше розширення сфери правового регулювання, практично кожен соціальний конфлікт потенційно може стати правовим.

Правовий конфлікт є найбільш цивілізованим способом розв'язання протиріч. Для нього характерна чітко визначена процедура та послідовність. У науковій літературі існує множинність підходів до розуміння правового конфлікту. Проте більшість науковців сходяться на думці, що в основі правового конфлікту лежить суперечність, протистояння, яке набуває юридичного виразу.

Для правового конфлікту характерними є певні ознаки, які відрізняють його від інших видів конфліктів, а саме: він виявляється у юридичній сфері та тягне юридичні наслідки; це вища фаза розвитку протиріччя, яке не подолане; передбачає двосторонній зв'язок між суб'єктами; спричиняє порушення чи перешкоди у реалізації суб'єктивного інтересу; має деструктивний характер і може стати кризою для суспільних відносин; до певної міри є позитивним, оскільки виступає рушієм розвитку суспільних відносин.

Можна виділити п'ять стадій розвитку конфлікту: передконфліктна стадія; стадія виникнення правових відносин; стадія розвитку конфлікту; стадія розв'язання конфлікту, післяконфліктна стадія. Проходження правового конфлікту усіх зазначених стадій не унеможлиблює повторного його виникнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобровник С. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди // Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1 (64). С. 26–33.
2. Жеребин В.С. Правовая конфликтология : учеб. пособ. Владимир, 1998. Ч. 1. 198 с.
3. Клімова Г. Юридичний конфлікт: причини і сутність // Вісник Академії

правових наук. 2002. № 1(28). С. 99–105. 4. Настасяк І. Ю. Соціологія права : навчальний посібник. Львів, 2008. 196 с. 5. Основи конфліктології: учеб. пособ. / А. В. Дмитриев, Ю. Г. Запрудский, В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев; под. ред. В. Н. Кудрявцева. М., 1997. 200 с. 6. Пісна Ю. Філософія конфлікту в процесі соціальної роботи // Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. № 5. С. 166–168. 7. Соціологія права: навч. посіб. О. М. Джуца, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.; за заг. ред. О. М. Джуци. К.: Юрінком Інтер, 2004. 288 с. URL: <http://gendocs.ru/> 8. Тихомиров Ю. А. Коллизіонне право: учеб. и науч.-практ. пособ. М., 2003. 394 с.

REFERENCES

1. Bobrovnyk S. *Pravovyy konflikt: ponyattya, oznaky, pryroda ta riznovydy* [Legal Conflict: Concepts, Signs, Nature and Variations] // Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy. 2011. No. 1 (64). P. 26–33. 2. Zherybyn V. S. *Pravovaya konfliktologiya* [Legal Conflictology]: uchebnoye posobiye. Vladimir, 1998. P. 1. 198 p. 3. Klimova G. *Yurydychnyy konflikt: prychny i sutnist* [Legal Conflict: Causes and Essence] / Visnyk Akademiyi pravovykh nauk. 2002. No. 1(28). P. 99–105. 4. Nastasyak I.Yu. *Sotsiologhiya prava* [Sociology of Law]: Navchalnyy posibnyk. Lviv, 2008. 196 p. 5. *Osnovy konflyktolohyy* [Fundamentals of Conflictology]: ucheb.posobiye. A. V. Dmitriyev, Yu. G. Zaprudskiy, V. P. Kazimirschuk, V. N. Kudryavtsev; pod.red. V. N. Kudryavtseva. M. 1997. 200 p. 6. Pisma Y.U. *Filosofiya konfliktu v protsesi sotsialnoi roboty* [The philosophy of conflict in the process of social work] // Aktualni problemy filosofiyi ta sotsiologiyi. 2015. No. 5. P. 166–168. 7. *Sotsiologhiya prava* [Sociology of Law]:Navch posib. O. M. Dzhuzha, I. H. Kyrychenko, V. S. Kovalsky, S. M. Koretsky ta in.; Za zah. red. O. M. Dzhuzhy. K.: Yurinkom Inter, 2004. 288 p. URL: <http://gendocs.ru/> 8. Tikhomirov YU.A. *Kollizionnoye pravo* [Conflict of laws]: ucheb. i nauch.-prakt. posobiye. M., 2003. 394 p.

Дата надходження: 03.02.2020 р.

Ольга Колич, Юрий Сесюк

ПОНЯТИЯ И ПРИЗНАКИ ЮРИДИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА: СОЦИОЛОГИЧЕСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Проанализированы подходы к пониманию юридического конфликта в исторической ретроспективе и в современных научных исследованиях. Рассмотрено правовой конфликт как явление, объективно присущее для каждого общества. Определены особенности социального и правового конфликта. Раскрыто различия между категориями “противоречие” и “конфликт”. Выявлено признаки социального конфликта и юридического конфликта. Охарактеризованы стадии правового конфликта: передконфликтную стадию; стадию возникновения правовых отношений; стадию развития конфликта; стадию разрешения конфликта; послеконфликтную стадию.

Ключевые слова: социальный конфликт, юридический конфликт, признаки конфликта, стадии развития конфликта.

Olha Kolych

Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
Candidate of Jurisprudence,
Associate Professor of the Department of Theory,
History and Philosophy of Law
kolycholha@i.ua

**CONCEPTS AND SIGNS OF LEGAL CONFLICT:
SOCIOLOGICAL AND LEGAL ANALYSIS**

Approaches to understanding a legal conflict in historical retrospect and in modern scientific researches are analyzed. The legal conflict is considered as a phenomenon that is objectively inherent in every society. The features of the social and legal conflict are identified. The differences between the categories "contradiction" and "conflict" are explained. The signs of the social conflict and the legal conflict have been identified. The stages of the legal conflict are characterized: the pre-conflict stage; the stage of legal relations; the stage of the conflict development; the conflict resolution stage, the post-conflict stage.

Key words: social conflict, legal conflict, signs of conflict, stages of conflict development